

3075

פרוטוקול מס' 3/35

מישיבת וועדת החינוך והתרבות שהתקיימה
ביום ג', כג' באדר א' תשי"ט - 3.3.59
מס' 11

נכח ד:

- חברי הוועדה: ש. פרסיץ - היו"ר
- ר. הקטין
- ש. כפרית
- ר. צנרי
- ד. בצד
- י. סמילנסקי
- י. קלבנוב
- י. רפאל

- מוזמנים: מר שריד - משרד החינוך
- מר אבידר - מנהל כללי של משרד העבודה
- מר הרבורגר - מנהל המח' לחינוך מקצועי.

סדר-היום: בעיות החינוך המקצועי.

פותחת את הישיבה.

היו"ר ש. פרסיץ:

חברי הוועדה, שכלנו היום את החבר הששי של ועדת החינוך במשך העשור הראשון למדינת-ישראל ולכנסת. אנחנו חוזרים עתה מהלוייתו של הרב בן-יעקב, איש החינוך המובהק, אחד המפקחים של הזרם המוכר אשר נכנס כממלא-פקדו של המפקח על החינוך המוכר ד"ר דויטש, ומילא את עבודתו מתוך מסירות וקנאות רבה בכל כוחו ובכל מאוהו למילוי המטרות דרך תורת ישראל ומסורת ישראל.

הוא נלקח מאתנו כאורח פתאומי, דבר המטיל על כולנו להרהר פעם נוספת מה אנחנו, מה כוחנו ומה גבורתנו, גם במאבקים הפוליטיים שלנו.

יהי זכרו ברוך.

החינוך המקצועי - הרצאת מר הרבורגר:-

היו"ר ש. פרסיץ:

בקשנו הפעם את משרד החינוך שיזמין את ביגלי משרד העבודה מאגף החינוך המקצועי על-יסודי כדי לשמוע על התפתחות העבודה המשותפת הנעשית על ידי ועדה בין-משרדית בטפוח החינוך המקצועי בבתי-הספר היסודיים וסיכוייו בשלב הגבוה יותר היינו בחינוך העל-יסודי להבא.

כוונתנו לשמוע איך אתם רואים את החינוך המקצועי וסיכויים למצא אפשרות לקמץ שנת לימודים אחת לאותם חלקים אשר למדו במסגרת החינוך הקדם-מקצועי במשך שנתיים ועברו לבית-הספר העל-יסודי.

היו"ר ש. פרסיץ: היינו רוצים לשמוע אם נעשו נסיונות כעניין זה, ומה ביטויים, האם הילדים הנכנסים לאחר הכנה זו נקלטים קל יותר וטוב יותר בכתי-הספר, כך שיש באפשרותכם להגיע לקמוץ השנה הזאת, ואם ידיעותיהם הכלליות מספיקות לשם כך.

רצינו אף לשמוע מה יחסכם לחינוך המקצועי הדו-שנתי על-יסודי והארבע-שנתי, או האם למדתם מנסיונכם שאי אפשר להסתפק בחינוך הדו-שנתי וצריך לדאוג לכתי-ספר תלת-ארבע-שנתיים. נוסף על כך רצינו לשמוע אם מאז הרצאתכם לפני שנתיים חלה הרחבת החינוך העל-יסודי מקצועי ובמה הוא מתבטא.

רציתי עוד להעיר כי היום נפגש אתי יו"ר ועדת העבודה ואמר כי החינוך המקצועי נמצא בגדר עבודת משרד העבודה, ומשרד זה קשור עם ועדת העבודה, הוא תמה על כך שהזמנו אתכם להרצות בפנינו. אמתי כי אין בדעתנו, ואף לא היה כך מאז 10 שנות קיום הכנסת להכנס לתוך ד' אמותיה של איזו שהיא ועדה, ואנו רואים עצמנו מוגדרים לטפל בכל עניני החינוך היסודי, העל-יסודי והגבוה. ורצינו להיאחז באותם דברים שח במסכותנו.

אני מוסרת דברים אלה בעיקר לאזניו של המנהל החדש של משרד העבודה כדי שהוא יבין מדוע אנו מתעניינים בשטח זה. קיימת ועדה בין-משרדית מורכבת ממשרדי חינוך, עבודה וחקלאות, ואנו שומעים תמיד הרצאות בכל שטח משטחים אלה.

מר הרבורגר:

כאשר באים לדבר על החינוך המקצועי יש לציין כי קיימים שני שיקולים אשר הם בזמן האחרון קבעו פחות או יותר את דרכנו. השיקול האחד הוא - מה דרוש למשק. מה אופיו של המשק ומהם צרכיו. שיקול שני הוא - איך אפשר לקשור את הצרכים האלו עם האופי המיוחד של האוכלוסיה ועם אפשרויותיה המיוחדות על הרקע התרבותי החינוכי והטכנולוגי ונסיון החיים השונה לאור העליות הרבות והשונות. גומבי שחלק מהמסקנות אליהם הגענו במשך השנה האחרונה, יש להם נגיעה ישירה לשאלות אשר התעוררו על ידי היו"ר פרסיץ.

אנחנו באנו למעשה לידי המסקנה שצורת חינוך המקצועי בהיקפו כפי שהוא ניתן למעשה למשל בארצות-הברית, איננה המתאימה ביותר עבורנו. ארצות-הברית בנויה על משק מבוסס על אוצרות טבע כמעט בלתי-מוגבלים, עם שוק פנימי עצום ושוקים חיצוניים כמעט בלתי מוגבלים, לכן הם יכולים לבנות את משקם על ייצור המוני על ידי מכון מקסימלי וחלוקת עבודה מקסימלית, זאת אומרת שאין הם מוגבלים בחינוך המקצועי לפי עמק, זמן ושטח, כי אם רוב הפועלים עושים רק חלק קטן מתוך פעולה גדולה, ולשם כך ההכשרה יכולה להיות נמוכה. ועבודה שלמעשה ממשלת ארצות-הברית מפנה הרבה פחות תשומת לב לחינוך המקצועי מאשר ממשלות במרכז אירופה הבנויות על משק אחר.

דבר זה הינו גם עקרוני לדרך החינוך המקצועי אצלנו. אנחנו יותר קרובים במבנה משקנו לארצות אירופה אשר בהם מושם משקל רב בייצור על בעלי המקצוע טובים וגמישים, היינו אנשים בעלי השכלה מקצועית טובה ורחבה ואשר תוך כדי גמישות רבה מסיגלים לעפור משטח מוגבל באותו ענף או מקצוע לשטח שני.

משנה חשיבות יש לזה ראשית בגלל זה שאנו נתונים בתוך שינויים פתאומיים ובתוך דינמיות משקית הדורשת לעתים קרובות העברת פועלים ממקצוע אחד לשני. לכן אין אצלנו טעם לחנך פועלים לצורה של התמחות אלא יש להקנות להם יסודות מקצועיים רחבים ועמוקים.

הסיבה השניה המצדיקה התרחקות מהתמחות, וזוהי המגמה בעולם כולו, לעומת מה שהיה לפני 50 שנה, הם השינויים בטכנולוגיה, בצידוד, בחמרים ובתהליכי עבודה. שינויים אלה להם מהירים ביותר הכיאו לכלל דעה שיש לתת בסיס מקצועי יותר רחב לעובד, כדי שהוא ביתר מהירות יסתגל לתהליכים ולכלים החדשים.

מר הרבורגר: שני השיקולים האלה יחד מחייבים אותנו לחינוך מקצועי יקר. תקופות הלימוד שלנו צריכות להיות ארוכות למדי, עליהן אף להיות מותאמות לצרכי המשק, ולא רק לכך אלא גם מבחינת אופי האוכלוסיה.

הרי בוגרי כתות ח' של בתי-הספר היסודיים כאשר באים להמשך הקדם-מקצועי, אינם כולם ברמה שווה הן בדיעות והן בהשכלה, ודומני שהשוני ברמות אצלנו הוא יותר גדול מאשר בארצות אחרות וזה מתוך סיבות אובייקטיביות מובנות לכלנו.

דבר זה מחייב אותנו לכלול בתוך סדרי החינוך המקצועי העל-יסודי גם הכשרה מקצועית אשר נחוצה לא רק לאזרח כאדם, אלא שנחוצה לעובד המקצועי באשר היותו כזה.

לא יכולים להיות היום בישראל בעלי מקצוע שאינם יודעים חשבון או גם יסודות המתמטיקה, עליו אף לדעת שפה לועזית אחת לפחות כדי שיוכל לקרוא ספרות לועזית. דבר זה מחייב תקופות לימוד ארוכות.

מסקנה שניה גיתה, שגם היום, וזה לא השתנה במשך השנתיים האחרונות, לדעתנו מוקדם לקבוע דפוסים אחידים וקבועים לחינוך המקצועי. אנחנו איננו חושבים שנכון יהיה היום לקבוע שלשה או יותר דפוסים קבועים לחינוך המקצועי. גם כאן הנסיון של 10 שנים איננו מספיק על מנת לסכם, כשם שנכלל לא מספיק נסיון של 10 שנים בשטח החינוך על מנת להגיע למסקנות. אנו מנסים על יסוד הערכות שונות להגיע לאחידות מסוימת תוך הצורות השונות לפיהן אנחנו פועלים, אבל אינני חושב שמעט הנסיון שבידינו יקרב אותנו היום לפתרון בעיותינו.

אנחנו כיום מקיימים חינוך מקצועי ב-13 צורות שונות. השנה נסכם שלשה נסיונות בשטח זה והסיכום הזה יכול להביא להפחתה ב-1-2 ממספר הצורות.

הגדולים שבשטחים הם: החניכות, בית-הספר המקצועי, הכשרה והשתלמות למבוגרים. מסביב לשלשה אלה סובב הכל, ובין שלש צורות אלה ישנן צורות ביניים.

חניכות. בארצות אירופה, כולל רוסיה, החניכות היא עמוד השדרה של החינוך המקצועי. ועד לפני שנה גם אצלנו תפסה החניכות את המקום הראשון אבל מבחינה כמותית ולא מבחינה איכותית.

אנחנו מעריכים שמספר החניכים והשוליות, המדובר באלה הלומדים לפי הוראות חוק חניכות וגם אלה הלומדים מבלי שהחוק חל עליהם, מגיע ל-12 אלף. המספר עלה במעט בשנים האחרונות.

היו"ר ש. פרסיץ: על מה מנוססת הערכה?

מר הרבורגר: הערכה מנוססת על מספרים שאנחנו מקבלים מארגונינו, בעיקר מהנוער העובד וגם הנוער הלאומי ונוער דתי שאתם אנחנו עומדים בקשר, ומהם אנחנו מקבלים את המספרים. אנו מקבלים מספרים גם מלשכות העבודה לנוער, התאחדות בעלי התעשייה והתאחדות בעלי מלאכה. גם מחלקת הפקוח מטעם משרד העבודה המפקחת על כצוע חוק עבודת הנוער מספקת לנו מספרים. כל זה יחד נותן לנו אסמכתא מסוימת להאמין במספר זה של 12 אלף חניכים.

מר הרבורגר: מתוך זה החוק כיום חל על 5000 חניכים בערך. המדובר בחוק חניכות אשר חל על העובדים רק אחרי הכשרה מקצועית. כולל מקצועות בסיסיים כגון: מסגרות מיכנית, מסגרות מבנים, חרטות, נגרות, דפסות, סידור יד בדפוס ועוד מספר מקצועות הנמצאים עכשיו בהכרזה.

אם תשאלו מדוע רק 5000 מתוך 12 אלף? אתקשה לענות על כך. הכרזת מקצוע כמקצוע הכלול בחוק חניכות איננו דבר קטן. יש לערוך מפקד של כל מקומות העבודה העוסקים באותו מקצוע. צריך לדעת איזה מכוונות ישנם באותם מקומות עבודה, יש לדעת אם ישנם שם די בעלי מקצוע מנוגרים כדי להחליט אם להכליל את בית המלאכה או בית-החרשת המסויים במסגרת חוק חניכות. זה גם מחייב אחר כך פקוח על מנת לעקוב באיזו מידה אותו חניך מקבל שם הכשרתו.

התחלנו לכן כנסיון בשטח זה במקצועות הדפוס שהם אמנם אינם כוללים הרבה חניכים, אבל הם מאורגנים היטב. כשהגענו לכלל הכרזה על מקצועות לשם כך, לקחנו מקצוע זה כראשון, ועל ידי מקצוע זה רצינו לרכוש לנו כנסיון. מכאן התחלנו להרחיב את המסגרת למקצועות העץ והמתכת. כרגע נמצאים במסגרת שלנו מקצועות כגון: מכונאות, חשמלאות, תפירה קונפציות, המעסיקה בעיקר בנות, מלונאות וטבחנות. אשר למקצוע זה ההכרזה מיועדת בעיקר על מנת לעודד העסקת חניכים, כי דבר זה איננו עדיין בשטח זה.

היו"ר ש. פרסיץ: מה בקשר לספרות?

מר הרבורגר: אנחנו רחוקים ממקצוע זה, כי כאן העודד לחניכות תלוי בגורמים משקיים שלא לנו להשפעה עליהם. שכר הספרים הוא נמוך, העודד ללימוד הספרות איננו גדול וכו'. אנחנו מנסים בינתיים להתגבר על שאלת חסר עובדים בספרות על ידי קורסים למבוגרים.

כפי שאמרתי אין המספר של 12 אלף חניכים מעודד. החניכות איננו מתפתחת במידה שצריכה היתה להתפתח מבחינה כמותית. אם נקח בחשבון שהשנה לומדים 9536 תלמידים בבתי-ספר מקצועיים, אנו למדים לדעת שכאן הגידול הוא עצום ביחס לגידול בחניכות. הסיבות הן ברורות.

א) ברור שהתעשייה והמלאכה אינם כיום במצב של אפשרות לחנך את אותם בעלי מקצוע אשר מחר יזדקקו להם. זהו מצב אובייקטיבי של משק מתפתח שאיננו מפתח די פועלים. הדבר איננו אפשרי מבחינה טכנולוגית. אין להם הציוד המתאים וההזמנות המתאימות בעיקר חסרה אצל בעלי המלאכה ובעל-בית-החרשת שלנו ההרגשה וההכרה הברורה שזה מן החובה הקדושה לדאוג לדור צעיר של בעלי מלאכה. דבר דמקובל בארצות אירופה כי שם ישנה מסרת והדבר עובר מאב לבנו. היינו, מבחינה כמותית אנחנו מפגרים בחניכות, אשר לפי הערכתי במשך חמש השנים האחרונות לא גדלה ביותר מאשר 20%, ואין זה עומד בשום יחס עם הצרכים.

ברור שישנם עוד כל מיני קשיים שאיננו מדבר עליהם עתה בהרחבה. אנחנו מחוייבים לתת לחניכים אלה הכשרה בשעורי ערב ואנו עושים זאת, ובמידה גדושה. אם בשוויץ או הולנד חניך כזה לומד 6-7 שעות לימודים עיוניים, אנו דורשים ממנו שילמד 9-12 שעות לימוד נוספות, כי אנו מחוייבים ללמדו עברית, חשבון ועוד, מקצועות הניתנים במידה מועטה מאד בחינוך המקצועי על-יסודי בחו"ל. זה קשה, והנערים אינם עומדים בזה. ואם נרשמים בתחילת השנה 5000-6000, לקראת סוף השנה ישנה נשירה, ולא קטנה. אני מקוה שהשנה יגמרו את השנה 4200-4300 חניכים מתוך אלה אשר חייבים לפי החוק ללמוד.

מר הרבורגר: גם גם הכמות בשטח זה איננה משביעת רצון, אזי האיכות בשטח החניכות ללא ספק עלתה ביותר וגם לזה סיבות. ראשית, אותם בעלי המפעלים אשר מעסיקים חניכים התרגלו לכך שעליהם להעשירם במשהו מבחינה מקצועית. שנית, הפקוח שלנו השתפר. יש לנו תכניות ממשלתיות מוסמכות בכל מקצוע ומקצוע. אנחנו מקיימים כל שנה בחינות ביניים לכל החניכים האלה, ובחינות גמר, ובסוף תקופת החניכות אנחנו נותנים תעודת מקצוע.

ואשר לתעודות והבחינות, הקו הכללי שלנו הוא קביעת מקצועיות של בעלי המקצוע, ולכן אנחנו נותנים עכשיו תעודה דומה מאד גם למבוגרים המוכרים על ידנו כבעלי מקצוע. התעודה ניתנת גם לבוגרי בתי-ספר מקצועיים העומדים בבחינות ממשלתיות סדירות. זוהי למעשה תעודה הקובעת שהאיש מוכר על ידי הממשלה כבעל מקצוע מסוג מסויים לפי הכשרתו ונסיונו.

הדבר העוזר לנו בזה, וזוהי אחת הפעולות החשובות ביותר בחינוך המקצועי, חשיבותה עולה על חשיבותם של הרבה דברים אחרים היא - רכוש הועדות המקצועיות על ידנו, בהם מיוצגות התאחדות בעלי התעשייה, הועד-הפועל של ההסתדרות ומשרד העבודה. הועדות מורכבות מבעלי מקצוע מעולים ביותר מארץ והם קובעים את הגדרת הדרגות המקצועיות לכל סוג וסוג.

לפני שבועות מספר חתמנו הכרזה על מקצוע האלקטרוניקה. ושם מוגדר מה על סוג א' לדעת ומה סוג ב' וכו'. אנש על ידי כך חושבים להוציא מהויכוח היום יומי בין המעוניינים, את העוקץ, ולתת יותר גושפנקא כללית מדינית ממלכתית לדרוג המקצועי. אנו רואים כבר כיום את הערך שבדבר הזה.

בשנה שעברה עברו 1500 פועלי מתכת מבוגרים בחינות מטעם משרד העבודה, נכשלו יותר מ-600, מתוכם למעלה מ-400 נרשמו מיד לקורסים של ערב. יש, איפוא, בזה גם ערך אחר, והוא העדוץ להשתלמות מקצועית על ידי למידה בקורסים של ערב. זהו אחד הדברים החשובים ביותר שאנחנו עושים.

בתי-הספר המקצועיים. ההתפתחות כאן היא לדעתי, אם לא משביעת רצון, אזי מעודדת מאד גם מבחינת ההתפתחות המספרית וגם מבחינת האיכות. מספר התלמידים בבתי-הספר המקצועיים גדל השנה לעומת השנה שעברה מ-7200 ל-9500. זאת אומרת; גידול של 32.2%. אם כי זה איננו בדיוק כך, כי זהו הגידול המבטא מה שהתוסף לפיקוח של משרד העבודה. בתוך זה ישנם כ-600 אשר כבר התחילו לימודיהם לפני שנה או לא היו תחת פקוח. אבל גם אם לקחת בחשבון גורם זה יש לומר שהגידול הוא כאן הרבה יותר גדול מאשר בשטחים אחרים, ואני רואה בזה חיוב רב. כשאני מדבר על נערים אלה אני מתכוון לבני גיל 14. מחצית התלמידים בבתי-הספר המקצועיים כיום לומדים בכתות א'.

היו"ר ש. פרסיץ: האם התוספו גם בני 15-16?

מר הרבורגר: בני גיל זה התוספו רק מעט ויש לזה סיבה אחת. אנחנו בכל הארץ כמעט, במקומות רכוז חשובים, פתחנו במרכזי הכשרה מוכרים קורסים מיוחדים לאלה שבנו קוראים להם מתבגרים, בני 15-16 אשר או שנפלטו מהחינוך התיכון או מכל מיני סיבות אחרות לא יכלו להמשיך בשום שטח מסויים. בני גיל זה אין להם היכן להיקלט בשום שטח חייב עד הליכתם לצבא. יש, איפוא, לתת להם באותה תקופה יסודות לימוד מקצועי אשר פותח לפנייהם אפיקים מסויימים. יחד עם זאת קליטתם בבתי-ספר מקצועיים רגילים קשה, בגלל אי התאמה, ואינני מעריך כרגע אם ניתנת לשינוי חסר ההתאמה המכוונת בין תכנית הלימודים של בית-הספר התיכוני והמקצועי. אבל זו עובדה

מר הרבורגר: שתכנית הלימודים של בית-הספר התיכוני שונה מתכנית הלימודים בבית-הספר המקצועי עד כדי כך שאיננה מאפשרת גמישות רבה בהעברה מהאחד לשני.

אני מעריך שהשינוי אשר חל בבית-הספר המקצועי יש לזקוף אותו על חשבון כמה גורמים. גורם אחד ברור הוא הגידול הטבעי של האוכלוסיה הצעירה. נוסף על זה יש לי הרושם שהעירנות של האוכלוסיה לטכניקה ולהתפתחות המשק מבחינה טכנית, האינטרס של האוכלוסיה בחינוך המקצועי כיום הוא הרבה יותר גדול מאשר לפני 5-10 שנים. וכיום הרבה יותר הורים וילדים רוצים בחינוך המקצועי.

עזרה לכך גם אפשרותנו להגדיל את העזרה הממשית לתלמידים בצורת סטיפנדיות. זה 4 שנים שאנו מקיימים רשת של סטיפנדיות מודרגות מ-125 ל"י עד 150 ל"י, מותנה במצב המשפחתי, חיוניות המקצוע שהנער לומד, המקום מבחינה גיאוגרפית בו אנחנו מעוניינים שהנער ילמד את המקצוע. אנחנו השנה מתקרבים למתן סטיפנדיות ל-30% מכל התלמידים הלומדים. ואף הגדלנו את המקסימום עד ל-180 ל"י. עוד גורם הוא שכר הלימוד שאיננו גבוה בבית-הספר המקצועי, והוא הרבה יותר נמוך מאשר בבתי-ספר תיכוניים. שכר-הלימוד כאן נע בין 120 ל"י עד 320 ל"י לשנה. יוצאים מהכלל בשטח זה בית-הספר המקצועי שליד הטכניון בחיפה אשר שם שכר-הלימוד הוא 450 ל"י לשנה.

אין הסיבה לשכר-הלימוד שאיננו גבוה בכך שהחינוך המקצועי הוא זול יותר, להיפך הוא יקר כי כאן עומדת שאלה של ציוד, חמדים, חשמל וכל הקשור בזה. הסיבה היא בכך שחלק ניכר מהחינוך המקצועי ניזון ממקורות כספיים מחו"ל, כגון אורט, ג'וינט, אלינס, ויא"ו, הדסה. ולמעשה רק מעטים מבין בתי-הספר המקצועיים, בתוכם בית-הספר המקצועי ליד הטכניון, ושני בתי-ספר של עיריית חיפה ותל-אביב שאינם מקבלים את התמיכה הזאת. אני רוצה להדגיש למעשה שרוב בתי-הספר המקצועיים נהנים מכספים מחו"ל, ולכן יכול להיות כאן שכר לימוד נמוך. בזה נלקח מאתנו דבר אחד והוא - אפשרות לשכר לימוד מודרג מבלי שאני שולל אותו. אולי אחד הדברים החשובים בשכר לימוד מודרג הוא שהמשרד הממשלתי קובע מקסימום לשכר הלימוד בכלל. איננו מעוניינים ביותר להוריד משכר הלימוד הקיים בחינוך המקצועי, כי זה עוזר לרשתות ולא לילדים.

ואם מדברים על שכר לימוד מודרג, אומר עוד מילה. אנחנו מתכוונים להנהיג בשנת הלימודים הקרובה גם בחינוך המקצועי שכר לימוד מודרג. זה מאפשר לנו להרחיב את חוג הנהנים מהנחות במידה רבה מאד.

מר שריד: היום נהנים מהנחה זו שליש מהתלמידים.

מר הרבורגר: אם אנחנו דשנה מגיעים ל-30%, בשנה הבאה על ידי שכר לימוד מודרג נוכל להעלות מספר זה נמשהן. גם בחינוך המקצועי זה יוסיף עוד כמה דרגות מהנמוכות וגם מהגבוהות, אם נסתגל לסדרים של משרד החינוך. כי אין טעם בשוני במקום שזה לא מחוייב המציאות.

רמת בית-הספר המקצועי בארצנו, לפי דעת מומחים, היא גבוהה למדי והנוגדים מסתדרים בלי כל קשי בעבודה אחרי שחרורם מהצבא. יש קושי בסידורם כאשר נשארת חצי שנה או שנה בין סיימם את בית-הספר לבין התגייסותם לצבא. ברור שאנחנו מנסים להחזיק את האיש גם בזמן שהותו בצבא במסגרת המקצועית אותו הוא רכש. נוסף על כך אנחנו מקיימים קורסים לחיילים, בהנחות גדולות, כרגע שוקלים הכנת תכנית של השתלמויות בכתיב לחיילים כדי לקשור אותם הלאה למקצוע אותו למדו לפני התגייסותם.

אם הדבר יבוא: מספר בחי-הספר המקצועיים במסגרת
משך העבודה היה 48 וגדל ל-62.
הגדלה זו חלה על ידי זה שהתחבנו, ובחלק על ידי זה שנפתחו
במקומות מסוימים כחות מקצועיות אשר במשך הזמן התפתחו
לכוח-ספר לחינוך מקצועי. ולניהול איתן כחות מס' מקצועיות
שמטרת החינוך תחת השנה בגובה מקומות, ולפי ההסכם בין
שני המוסדות הנתונים שיתפיה לפקוח עליהם כדי להבטיח תאום
ולמנוע כפילות או אסד התאמה בתכניהם וכו'.

כיום קיימים בחי-ספר מקצועיים
חד-שנתיים, דו-שנתיים, חלת-שנתיים וארבע-שנתיים. ישנם
מקצועות אשר לגביהם אומדן משך העבודה שלא יכיל בהם אם
לא ייבטשו בבית-ספר ארבעה-שנתי, כגון אלקטרוניקה או
אייזונטיקה או מכניקה. ישנם מקצועות כגון מסגרות ועוד
שגביהם מסוימים שייכנסו בבית-ספר דו-שנתי, חלת-שנתי וארבע-
שנתי. כי למעק דרושות זמנות שונות במקצועות אלה. נוסף
על כך מבחינת הוצאת השנים כאלה המסוגלים ללמוד רק שנתיים.
לנו צריך להתייחס מה שאמרת קודם כי אנחנו בעד גמישות
בסיון הזמן. דהיינו בבחי-ספר הדו-שנתיים הן למעשה מרוכזות
בבית-ספר אחד שבא בו ישנם שני-שנתיים תחת פקוחנו, ואנחנו
שנתיים בזה בידי נותן אפשרות של המשך אחרי השנות
השנתיים.

אני עובר עתה לנסיונות שנעשו
בגבע לבחי-ספר אלה. נסיון אחד שהתחלנו בו לפני שנתיים,
יאחזו מסמכים תוצאותי עתה הוא - שנת הסנדביץ, היינו
השיטה המעוללת.

נסיון שני - חניכות מידוכה,
נסיון שלישי - המשך החינוך העד-מקצועי.

שיטת הסנדביץ מבוססת על לימוד של
שלוש שנים באופן של 3 חודשי לימוד בבית-הספר המקצועי ושלושה
חודשי עבודה בבית-המלאכה משך, לסנדביץ. השנה יגמרו בתום
הראשונה לימודיהם לפני שיטה זו, 80 נערים מביין 400 הלומדים,
הם אז נכנסו להגיד מה מידת התאמה בשיטה זו. דבר אחד
בהם ברור וזהו שיהי שיטה אשר מבחינת אינטוניה הפקוחות
היוה מסובכת קשה ויקרה, כי זה דורש שיפול אינדיבידואלי.
צריך לשפוט שיהיה קשה בין מה שהוא לומד במשך שלשה
חודשים בבית-הספר ובין מה שהוא עושה בבית-המלאכה, על מנת
שזה לא יבזק אחד מהשני. ברור שאם השיטה הזו תצליח היא
תהיה שיטה טובה כי היא מכילה בה את היתרונות של לימוד
שיטתי בשלם בבית-הספר לפני כל כללי הפדגוגיה, עם הקניית
הוא העבודה בפני שנוף העבודה מקנה אותם למעשה. כאן
גם היתרונות הנוגבלות שלנו, הן זה בא בהשכנו רק במקומות
שישנם עם מקומות עבודה המקבילים למקומות לימוד בחי-ספר
מקצועיים, ובמקום שבהם לני אפשרות לסיפול אינדיבידואלי
שנוא יקר.

שיטה שנייה היא - חניכות מידוכה,
בנייה לפי דוגמת הולנד, גרמניה, הולנד ובמעט גם אמריקה
ואנגליה. בארצות אלה המפעלים הגדולים החניך המתקבל
לעבודה בשלם החולה לחצי שנה או לשנה למית-ספר של המפעל
לחניכיהם, כן הוא לימי באופן שיטתי בעיקר מקצועיות,
רק אחרי זה הוא נשלח לבית-המלאכה. אבל גם בחו"ל רק
המפעלים הגדולים יכולים לתמוך זאת לעצמם. לכן אין
זה בא בהסבון בישראל בכל המקומות, אך עשינו נסיון מוצלח
ביתר בחיפה, בה ליסדנו בית-ספר לקנימות בשותפות עם
חבית השמל והנה, זה בנוי על כך שאחר המפעלים של כוד
ממין מנאש מספר חניכים לשנה הבאה, והחניך מתקשר מראש
עם המפעל. אלא שהוא לא מופיע מיד למקום העבודה, אלא
ישנה ליגיסטור המקצועי שם הוא לומד שנה, המפעל משתתף
בחלק גדול מהקנימות החודשית, וחלק גדול אחר ניתך על ידי
המפעל. המפעל בנותן לחניך מהיום הראשון של תחילת
לימודיו, אלא כי כמותן אבל זה כעין דמי-טיס.

מר הרבורגר: השנה לומדים במסגרת שיטה זו כ-120 נערים, והתוצאות הן מעודדות. ההוכחה, התחלנו עם 30 נערים, ושתי החברות האלה, כור וחברת החשמל הסכימו להעלות את המספר ל-120. הם משתתפים בחלק גדול מהתוצאות, אבל הם חושבים זאת ככדאי כי הנער הנכנס אחר כך לעבודה איננו מקלקל יותר, וזה לכן משחלם. ברור שאי אפשר לדרוש הכרה בכך מכל בעל מלאכה קטן, וזה יכול להיעשות על ידי מפעלים גדולים בלבד.

השנה עשינו בפעם הראשונה נסיון, צרפנו לאותם 90 הקשורים כבר למפעל, 30 נערים על חשבוננו, מתוך הנחה שתוך שנה זו נוכל להפנותם לעבודה במפעלים בינוניים וקטנים, היינו; נציע למסגריה אשר בה עובדים 10-12 פועלים המזמינה חניך, שאנו נשלח לה חניך אשר כבר למד שנה וקבל הכשרה מקצועית, והיא תחזיר לנו את מה שהשקענו בו. אני מקוה שנוכל לסדר 30 אלה בעבודה בצורה פרודוקטיבית. ברור שהגדלת נסיון זה, תהיה הגדלת תקציבה של משרד העבודה. כי יש להוציא כיום הרבה כסף על מנת שזה ישולם חזרה בעוד שנה, ולכך אין לנו אמצעים כיום. זוהי שיטה טובה וראייה להרחבה, ואנחנו מנסים לעשות זאת. בינתיים ראינו בה נסיון בלבד.

נסיון שלישי הוא - המשך החינוך המקצועי על ידי החינוך הקדם-מקצועי. וכאן ברור שישנם חילוקי דעות על החינוך המקצועי. לא אכנס לכך, אלא אומר שעצם הרעיון לעורר את ההתענינות אצל הילד בגיל 12 לטכנולוגיה או מקצוע אחר, הוא רעיון טוב, ומבורך וכדאי להיאחז בו. הבוגרים הראשונים ממשיכי החינוך הקדם-מקצועי ייצאו רק השנה, וגם כאן לכן אינני יכול לומר עדיין מהן התוצאות הממשיות. אני יכול לומר רק שלשה דברים. הייתי מציע להשתחרר מדבר אחד, אשר אם נצליח להשתחרר ממנו יהיה לנו הרבה יותר קל להגיע לכיכום ללא חילוקי דעות והוא, יש להשתחרר מהמטרה הנכספת של חסכון בשנה אחת. ואין זה מפני כך שאני רוצה להגיד שזה לא חוסך, אין לי כל ספק שהחינוך הקדם-מקצועי חוסך זמן לימוד, אלא שהכוונה והמטרה הגדולה של החינוך המקצועי היא לחנך בעלי מקצוע טובים ולא לחסוך זמן, כי אנו עלולים להיכשל על ידי חסכון של חצי שנה ולהפסיד על ידי כך את מה שהשקענו במשך שנתיים.

היות והילדים מקבלים בחינוך הקדם-מקצועי בעבודה, פחות או יותר את אותו מספר שעות כמו בשנה אחת של חינוך מקצועי על-יסודי, אזי ההישגים בעבודה הם די טובים.

היו"ר ש. פרסיץ: אמרת בדברייך כי פתחתם בית-ספר חד-שנתי בשביל מפעלים מסויימים, האם אתם לא יכולים לקבל לשם תלמידים גומרי שנתיים בבית-ספר קדם-מקצועי?

מר הרבורגר: אנחנו עושים זאת. תראו מתוך המספרים שישנם בידכם את חלוקת הבוגרים של מסיימי החינוך הקדם-מקצועי. חלק מהם הלך לעבודה.

על כל מנים, בבית-הספר הקדם-מקצועי הם מגיעים תוך שנתיים לאותם הישגים שמגיעים אליהם תוך שנה אחת בבית-ספר מקצועי על-יסודי, מובן עם שוני אינדיבידואלי. החסתייגות היא בכך שברור שילד בגיל 12-13, תוך אותה שעת הדרכה איננו משיג אותו דבר שמשיג באותו זמן נער בגיל 14-15. אבל בעבודה זה עוד איך שהוא מסתדר. בלימודים ההפוש הוא גדול, בהשכלה הכללית ההפוש הוא לא קטן, וברור כי כאן מוכרח לחיות מיגור. אי אפשר בבת אחת להשתלט על כל בדברים. ואז אל מיגור זה אפשר להתיחס יחס שונה. אני לא מתיחס עקרונית לתיגור ביחס שלילי, כי אנו מגזימים לפעמים בעצם השאיפה הקיצונית להקניית השכלה כללית טובה, ולאור זה אנו מקנים למעמים למועלים מקצועיים דברים שאמנם טוב לרכוש אותם באמן כללי, אבל מבחינת האורך המקצועי סמך רב אם יש אורך בכך.

מר הרבורג: אני מודה בזה שאנחנו ממשיכים בכך במידת מה גם בבתי-הספר המקצועיים תחת פקוח משרד העבודה, בגלל לחץ דעת הצבור ולא בגלל העניין שבדבר עצמו. אינני חרד, איפוא, לכך שבוגרי בתי-הספר הקדם-מקצועיים מפגרים בהשכלתם במידת מה, אלא אני חרד לזה שמפגרים בתיאוריה של החינוך המקצועי.

לעומת השאלה עד כמה החינוך הקדם-מקצועי הוא בריא וטוב, נשאלת השאלה במשך כל השנים אם החינוך הקדם-מקצועי הוא באמת כזה, וברור שהוא לא חינוך קדם-מקצועי אלא חינוך מקצועי הניתן בכתה ז'. כי לא מכינים את הילד לאחד המקצועות אלא למקצועות מסויימים. זהו ויכוח אשר קיים במשך כל הזמן, ואינני רוצה לחזור אליו כאן. אני חושב שהיה כדאי להכניס שוני בשיטה של החינוך הקדם-מקצועי על מנת לעשותו יותר כפי שהוא נקרא ופחות מקצועי. עצם הרעיון הוא טוב, וההוכחה לכך האחוז הגדול של הבוגרים אשר הלכו לחיי עבודה. אחוז מביין אלה אשר הלכו לחינוך מקצועי ממש גם הוא לא מבוטל. על כל פנים כדאי גם להבא לחשוב על השיטה ולדון עליה לאור הבחינות אשר יצטרכו לעמוד בהם אחרי שתי שנות לימוד לפי השיטה של החינוך הקדם-מקצועי, ואשר השנה הונהגו בפעם הראשונה.

אשר לשאלה הכללית של בתי-ספר מקצועיים דו, תלת, וארבע-שנתיים, גם אם אמרתי שיש גבול לזה, הייתי בעד דב-גיוניות. אנחנו מתחילים למרות זאת לחשוב עכשו על סטנדרטיזציה על מנת להקל על אפן העבודה במשרד העבודה, כי אי אפשר לפקח על תכניות לימודים לכל בית-ספר לחוד. בבית-הספר הקדם-מקצועי ישנה תכנית לימודים שונה מזו שבבית-ספר מקצועי. אלה כחות לגמרי נפרדות, חלק גדול נכנס לכתות א' של בית-הספר המקצועי, וכאן אין קושי. על כל פנים אני נוטה לחשוב שלמעשה בית-הספר התלת-שנתי, שהוא ששכתי ביותר בארץ כיום, הוא אולי הפחות מעשי. לדעתי או בית-ספר דו-שנתי או ארבע-שנתי. והנחתי היא ראשית, לפועל מקצועי רגיל במקצועות סטנדרטיים המתאימים לאוכלוסייה הממוצעת שלנו, שנתיים בבית-ספר מקצועי נותנים בסיס לא רע שעליו אפשר אחר כך לבנות השתלמות מקצועית ואפשר להתפתח מתוך נסיון בעבודה, וזה למעשה מקיף את המספר הרב של הפועלים.

לעומת זאת בית-הספר המקצועי ארבע-שנתי צריך לדעתי לחת בסיס לארבעה מיני עובדים. א) אלה אשר בעתיד יהיו עובדים מסוג א'. ב) אלה אשר בעתיד יהיו מנהלי עבודה, ואשר להם נחוצ בסיס תיאורטי טוב.

היו"ר ש. פרסיץ: אם להחבסס על הדו"ח של המומחה ההולנדי אשר היה בארץ אזי בשביל הכשרת "פורמנס" מספיקות שלש שנות לימוד.

מר הרבורג: כאן ישנן חילוקי דעות. היה כאן מומחה אנגלי, ואני הולך לפי הכוון שלו כי התושמתי מאד מדבריו. בהולנד למשל, בית-ספר מקצועי ארבע-שנתי זה דבר נדיר, ישנם או דו-שתיים או תלת-שנתיים. אנחנו בארץ צריכים ללכת לפי הדוגמא השוויצרית, האנגלית, הגרמנית, ולקיים בתי-ספר ארבע-שנתיים המכשירים לנו או בעלי-מקצוע מסוג א', או מדריכים בחינוך המקצועי, מנהלי עבודה וטכנאים.

המסקנה, אם תתקבל, היא שישנם יותר מדי בתי-ספר מקצועיים תלת-שנתיים, פחות מדי דו-שנתיים, ויש מספר לא קטן של בתי-ספר ארבע-שנתיים.

ועתה אני עובר להשתלמות מבוגרים בשטח המקצועי. אנחנו צריכים בשנת הלימודים הקרובה להפנות תשומת לב רבה להכשרת מדריכים טכנאים, לבורנטים, מודדים ומנהלי עבודה. היות ואלה דרושים כיום לתעשייה. מהנדסים יש לנו. השכבה הזו חסרה לנו. מתוך מחקר שעשינו בקרב 6000 מהנדסים בארץ אשר נקלטו בעבודה, נוכחנו לדעת שלפחות 30% מהם עובדים כשוטטים או טכנאים, ומובן שמה שהושקע בהם היה יותר מדי ביחס למה שהם עושים בפועל.

מר הרבורגר: על כל פנים נדמה לי שגם לקראת קליטת העליה אשר באה עכשו, וגם לתוך צרכי המשק אשר לא באים על ספוקם היום, השכבה הזו של בעלי מקצוע היא חשובה עד למאד. לצורך זה אנחנו חושבים להקים מכון להכשרת מנהלי עבודה ומדריכים, ואנו מקוים לעשות זאת בספטמבר או אוקטובר. אליו נקבל אנשים אשר גמרו בית-ספר מקצועי 4-שנתי ואשר יש להם נסיון של מספר שנים בתעשייה. אותם נחזיק שם מספר חדשים כדי להכשירם להיות מנהלי עבודה ומדריכים.

השנה עשינו גם משהו לשם הסמכת מדריכים, והחל מהשנה הבאה לא יהיו מדריכים בלתי-מוסמכים בשרות משרד העבודה. היתה לנו ועדה מייעצת אשר קבעה 6 דוכים בהם אפשר להגיע לקבלת הסמכה כמדריך. אחת הדוכים היא התעודה של מוסד להכשרת מדריכים מוכר על ידי משרד העבודה. ישנו מוסד אחד כזה בעולם בזנבה. דרך שניה היא תעודת בית-ספר מקצועי ארבע-שנתי פלוס מספר שנות נסיון בתעשייה. תעודת בית-ספר מקצועי 3-שנתי פלוס מספר אחר של שנות נסיון בתעשייה. או אלה שלא גמרו בית-ספר מקצועי אלא עליהם לעמוד בבחינות מסוימות.

יש לנו דרגות שונות, ו-80 קבלו כבר תעודת הסמכה. אנחנו לא דורשים מהם חינוך תיכוני מושלם אלא חינוך מקצועי מושלם והשלמה על ידי נסיון בעבודה. אלה הם תנאי מעבר, כי עלינו תחילה לסווג את אותם מדריכים אשר עובדים כבר כיום ולהסמיכם כמדריכים לבתי-ספר מקצועיים. בעתיד נתחיל בדרך-לגמרי חדשה, בכל השטח הזה.

לגבי טכנאים, דרך הכשרתם צריכה להיות שונה מדרך הכשרתם של מנהלי עבודה ומדריכים.

היו"ר ש. פרסיץ: יהיו להם דרגות הסמכה?

מר הרבורגר: יש לנו 6 סוגים אשר מהם 5 הם שווים לפי זכויותיהם ואחת היא בדרגה יותר נמוכה.

היו"ר ש. פרסיץ: מה יהיה עם הדרגה הגבוהה?

מר הרבורגר: אני רוצה לציין כאן כי מששת סוגים אלה ישארו אחרי 5 שנים, לפי החלטות הוועדה רק שני סוגים. כל אלה יקבלו היתר הדרכה כמדריך בלתי מוסמך ומוסמך. ששת הדרגות הקיימות כיום הן רק כדי להתגבר על תקופת המעבר.

טכנאי, לדעתנו, צריך לקבל הכשרה אחרת. הוא צריך להיות בוגר בית-ספר מקצועי 4-שנתי עם תוספת של שנה חמישית. הצבא עד כדי כך מעוניין לקבל טכנאים שגשג מוכנים לדחוח לאנשים אלה את מועד התגייסותם לשנה השנה נעשה נסיון ראשון בבית-הספר המקצועי של הטכניון, נבחר מבין המסיימים של המחאימים ביותר ונוסף להם שנת לימוד על מנת שיוכשרו כטכנאים.

דבר זה יחייב בדיקת תכנית הלימודים של בתי-הספר הארבע-שנתיים, כדי שאפשר יהיה להוציא מתוכם בעלי מקצוע טובים מחד, ומאידך כאלה אשר ימשיכו עוד שנה על מנת שיהיו טכנאים.

מו הרב רגו: הכשרת מבוגרים. למעשה היקף הכשרת המבוגרים הלך תמיד בד בבד עם השינויים בעליה. אם היתה עליה גדולה, הרחיבו את המסגרת. אם היתה עליה פחות גדולה צמצמו אותה. לאור זה אנחנו חושבים להרחיב בשנת 1959/60 את המסגרת ולעומת 5000 לומדים השנה להגיע ל-8000, בעיקר באיזורי פיתוח אבל לא רק בהם. דוקא העובדה שבין אלה אשר יגיעו ארצה ישנן מספר רב של בעלי השכלה טובה, מאפשרת לנו מחשבה על הקמת קורסים על מנת להכשירם כטכנאים, מודדים או לבורנטים אחרי שיוכשו את השפה העברית.

לפני חדשים חנכנו את מרכז ההכשרה ה-17 שלנו באשקלון אשר הקימונו אותו שם בהתחשב עם מפעל קייזר לייצור מכונות. לומדים שם 60 איש ונגיע ל-120. המקצועות הנלמדים הם במתכת, עץ ומכונאות. חלק מאלה צעירים בגיל 16 שאחרי שילמדו מכונאות יתקבלו לחיל החמוש או חיל השריון או חיל האויר ושם ימשיכו בעבודתם המקצועית בהיותם בשרות.

פתחנו לפני חדש בית-ספר למלונאות במלון אכדיה נוסף למרכז שלנו על הר-הכרמל. הקימונו גם מרכז הכשרה באילת אשר יחנך בעוד חדש. באיזורי הפיתוח אנחנו כולכים בקו של גמישות רבה. אנחנו כל שנה מנסים לבדוק באיזו מידה יש להחליף את המקצועות הנלמדים בהתחשב עם צרכי המקום. כרגע אנחנו מקימים מרכזים בקרית-שמונה, בית-שאן, נוה-יער ועכו. כך שמספר מרכזי ההכשרה יעלה מ-18 ל-25, והפזור הגיאוגרפי איננו יע.

אשר להשתלמות המקצועית על ידי קורסים ערב. שטח זה התפתח אמנם אבל לא בממדים כפי שאנחנו קיימנו. לומדים השנה כ-5000 איש בכל בארץ, ואין זה מספר מבוסס. אח כי איננו עונה למה שהוא צריך היה לענות. עד לפני 4 שנים היתה השתלמות ערב מקצועית חנם, על חשבון משרד העבודה. אין לי ספק שזה לא היה מוצדק, כי המדובר בפועלים אשר הינם בעלי מקצוע וההכשרה הזו תרום את רמתם ודרגתם, ואין זה מצדיק לתת אותה חנם. לכן שינינו זאת והכנסנו הכנסות משכו ההשתלמות. התחלנו ב-20-30%. המשרד דורש 40%, ומשרד האוצר דורש 90% מההוצאות. הגענו השנה לחישוב של 40-50% מההוצאות הכנסה משכר השתלמות. אני חושב שלמרות זאת לא חדרה ההכרה למח הפועל שכדאי להם לשלם סכומים מסויימים על מנת לקבל השתלמות ערב זו. אלה הם קורסים הנמשכים 4-6 חדשים וכוללים 100-200 שעות לימוד לפי דרישת המקצוע. אחרי כל קורס אנחנו עורכים בחינות ומעלים אותם מדרגה לדרגה.

לסכום אני רוצה לומר. ישנם בארץ כרגע מעל ל-200 מוסדות אשר מטרתם לחנך לקראת חינוך מקצועי, כלול בכך בית-ספר אחד של הצבא. בתוך זה במפתנים ומעונות של נער עברייני אשר התחלנו עכשו לפקח עליהם לפי המלצת המנהל הכללי של משרד הסעד, וגם של הוועדה. אין לי ספק שהמספר הוא לא קטן, והיפטרות הן גדולות אם כי אינן לגמרי מנוצלות וזאת משתי סיבות: ישנם דברים אשר הוקמו בצורה מקרית ולא מתוכננת. למשל בכל המפתנים הקיימים לאור סקר הגיעו למסקנה שמלמדים יותר מדי נגרות בעוד המשק איננו זקוק לכל כך הרבה נגרים. או תפירה, ישנן יותר מדי בנות הלומדות תפירה בעוד האוכלוסיה לא זקוקה לכך. 1600 בנות לומדות כיום תפירה בבתי-הספר המקצועיים. סיבה שניה היא כי כמעט בכל המוסדות האלה אין ניצול מלא של המקום אפילו מבחינת הזמן. כמעט בכל המקומות האלה עובדים רק במשמרת אחת. מאחר והציוד והאחזקה הם כל כך יקרים זה לא כדאי.

ולסיכום אני רוצה לומר כי המחזור הכספי של החינוך המקצועי בלי ההשקעות הוא כ-16 מיליון ל"י. מזה הממשלה מוציאה כ-9 מיליון ל"י, והרשתות נוסף להוצאות השוטפות עוד כ-7 מיליון ל"י.

אני רוצה להודות למר הרבורגר על
הרצאתו.

היו"ר ש. פרסיץ:

ועתה אני חפצה לשאול שאלה. האם
עשיתם סקר מהם צרכי המשק למשך חמש השנים הבאות? האינפורמציה
אשר מגיעה ממקומות שונים בנוגע לתכליתיות שבחינוך המקצועי היא
זו שאם אנחנו זוכים כבר לחנך כוחות מעולים אז אין בשבילם
תעסוקה לאחר מכן והם יורדים מהארץ על מנת לחפש להם פרנסה.
משהו כאן, איפוא, איננו בסדר.

מר הרבורגר:

לא היה סקר או מעקב שיטתי עד
עכשו, וברציפות לא יהיה גם להבא.
אבל אנחנו עושים כעת מעקב על 5000 בוגרי בחינוך המקצועי
לכל צורותיו כולל חניכות, מהשנים 1952-1954. אנו עוקבים
אחריהם כדי לראות מה קרה אתם ולאן הם נקלטו. בעוד שלשה
חדשים תהיינה תוצאות מה של הסקר ותהיה תמונת מה. ברור
שאותם מעטים אשר אינם נקלטים ויורדים מרעישים יותר מאשר
מוצדק לגבי הכמות. אני בטוח כי אלה הם בודדים בלבד. אני
יודע שרוב בוגרי החינוך המקצועי מסגרים יפה בעבודה.

היו"ר ש. פרסיץ:

שמעתי כי 20 מהנדסים לחשמל ירדו
מהארץ.

מר הרבורגר:

אני מסכים עם דברי היו"ר, אני חושב
שגם בטכניון וגם באוניברסיטה פועלים
יותר לפי האפשרויות ולא בהתחשב עם צרכי המשק.

(הישיבה ננעלה בשעה 13.45)